

BOGDAN CICHY
(Koło)

INSKRYPCJE ŁACIŃSKIE I HERBY MOŻNOWŁADCÓW W KOŚCIELE ŚW. WITA W TULISZKOWIE

STRESZCZENIE: W Tuliszkowie – w kościele pw. św. Wita męczennika – znajdują się inskrypcje w języku łacińskim, a także herby możnowładców związanych z Tuliszkowem. Do tej pory nie dokonano analizy treści tych inskrypcji. Nie poświęcono też należytej uwagi zachowanym herbom. Celem artykułu jest opisanie istniejących obiektów, analiza treści inskrypcji i krytyczna w ich świetle ocena dotychczasowych publikacji związanych z kościołem w Tuliszkowie. Za metodę badawczą obrano wizję lokalną, kwerendę w archiwach państwowych i kościelnych oraz przegląd literatury przedmiotu. Analiza pokazała, że Mikołaj z Kalinowej Zaremba, syn kasztelana kaliskiego, był mężem Anny z Sieprskich. Ich córka – Katarzyna – wyszła za mąż za Jana Krotoskiego – dyplomatę Stefana Batorego. Po śmierci mężów Anna i Katarzyna w 1597 roku ufundowały zmarłym epitafium znajdujące się w kościele w Tuliszkowie. W kościele tym znajduje się też chrzcielnica z 1890 r. fundacji Zofii – Jadwigi z Zamoyskich, żony Ludwika Wodzickiego. Chrzcielnicę i wieżę kościoła zdobią herby Zamoyskich i Wodzickich. W niniejszym tekście po raz pierwszy wykazano również, że Jan Krotoski był żonaty z Katarzyną Zarembianką.

SŁOWA KLUCZOWE: epitafium, Krotoski, Sierpc, Tuliszków, Wodzicka, Zamoyska, Zaremba.

LATIN INSCRIPTIONS AND ARISTOCRATS' COATS OF ARMS IN SAINT VITUS CHURCH IN TULISZKÓW

ABSTRACT: In Tuliszków, in the church of saint Vitus the Martyr, there are Latin inscriptions and coats of arms of aristocrats who had something in common with Tuliszków. In the existing scholarly papers no analysis of these inscriptions has been made. Also, insufficient attention has been paid to the remaining coats of arms. The aim of this paper was to describe the existing objects, analyze the inscriptions' content and evaluate them critically in light of available and already published information about the church in Tuliszków. The methods to conduct this analysis were: on-site verification, survey of state and church archives, as well as an investigation of literature. It turned out that Mikołaj Zaremba from Kalinów, son of the castellan of Kalisz, was a husband of Anna nee Sieprska. Their daughter, Katarzyna, married Jan Krotoski who was a diplomat of Stefan Batory. After their husbands' death Anna and Katarzyna funded an epitaph of the deceased. It is still to be found in the church in

Tuliszków. Moreover, there is a baptistery from 1890 in this church. The baptistery was funded by Zofia Jadwiga nee Zamoyska – a wife of Ludwik Wodzicki. Both the baptistery and the church tower are decorated by Zamoyski's and Wodzicki's coats of arms. In my paper, it has been shown for the first time that Jan Krotowski was a husband of Katarzyna Zarembianka.

KEYWORDS: epitaph, saint Vitus church, Krotoski, Sierpc, Tuliszków, Wodzicka, Zamoyska, Zaremba.

Translated by Dominik Jemielita

Wstęp

W Tuliszkowie, w kościele pw. św. Wita, męczennika zachowały się trzy obiekty, na których znajdują się inskrypcje w języku łacińskim (rys. 1, 2, 3). Ponadto na dwóch z nich, a także – i na wieży kościoła umieszczone są herby możnowładców związanych z Tuliszkowem. W bazach bibliograficznych brak jest jednak publikacji, w których dokonano by analizy treści tych inskrypcji. Nie poświęcono też należytej uwagi zachowanym herbom. Dlatego w niniejszym opracowaniu postanowiono przedstawić analizę powyższych danych faktograficznych.

Material i metody

W kościele pw. św. Wita zebrano dane faktograficzne o znaczeniu historycznym. Ustalono rozmieszczenie i treść inskrypcji oraz lokalizację i symbolikę herbów. Ponadto wykonano kwerendę w archiwach, a także przeprowadzono przegląd publikacji dotyczących zarówno Tuliszkowa, jak i osób, o których mowa w inskrypcjach. Rysunki techniczne prezentowane w artykule zaczerpnięto z publikacji autorstwa Romana Kmiecika¹. Ze względu na stan uniemożliwiający przygotowanie do druku, rzuty fundamentów kościoła przed i po rozbudowie wykonano ponownie (rys. 4, 5). Na rys. 5 zaznaczono dodatkowo miejsca, w których znajdują się opisywane obiekty. Jeśli chodzi o elewację boczną kościoła sprzed jego rozbudowy wykorzystano rysunek zamieszczony w pracy Kmiecika usunięto z niego jednak napisy nieistotne dla naszych badań (rys. 6).

¹ R. Kmiecik, *Kalendarz kościelny dla parafii Tuliszków na rok 1935*, Tuliszków 1934, rysunki wstawione między s. 72 i 73.

Rys. 1. Epitafium z zaznaczonymi miejscami inskrypcji

Rys. 2. Chrzcielnica z 1890 roku z herbami i zaznaczonymi miejscami inskrypcji

Rys. 3. Zaznaczona strzałką tablica z inskrypcją mówiącą o budowie kościoła oraz krótkim opisem jego rozbudowy w XIX w.

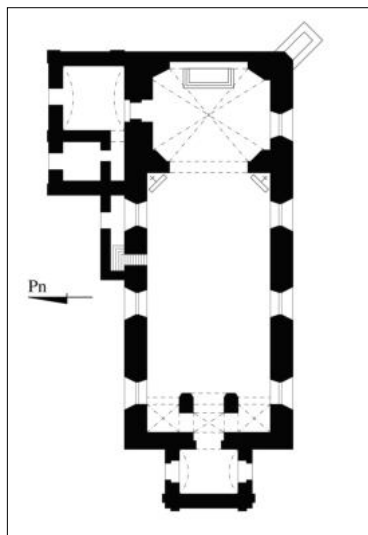
Wyniki analizy i dyskusja

W czwartek 22 marca 1866 roku w parafii Tuliszków rozpoczął pracę nowy proboszcz – ks. Maksymilian Ostrzycki. Do rozbudowy istniejącego murowanego kościoła przystąpił w 1874 roku. Dobudowano wtedy prezbiterium i dwie kaplice boczne, a następnie wieżę. Część wcześniejszego kościoła stanowi obecnie jego nawę, w której zachowało się epitafium z XVI wieku. Tuż przy prezbiterium jest umieszczona chrzcielnica ufundowana w XIX wieku. Pod chórem zaś tablica, na której zamieszczono ważne dane dotyczące budowy i rozbudowy świątyni (rys. 3). Na wymienionych obiektach znajdują się inskrypcje w języku łacińskim. Ponadto na epitafium, na chrzcielnicy i na wieży kościelnej zamieszczone są również herby możnowładców związanych z Tuliszkowem.

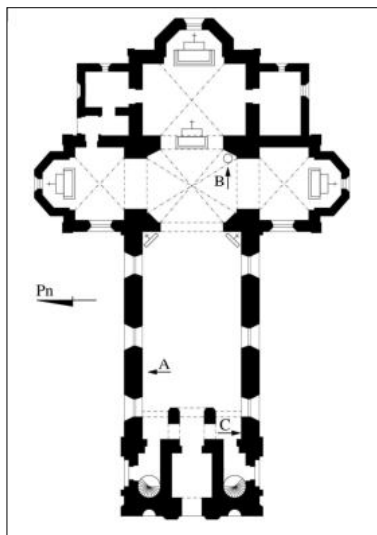
Epitafium tuliszkowskie jest najcenniejszym zabytkiem nowożytnej rzeźby nagrobnej znajdującym się w kościołach powiatu tureckiego². Informacja o istnieniu epitafium Mikołaja Zaremby „oraz drugie[go], pochodzące[go] z około 1597 r.”³ jest nieprawdziwa. W kościele znajduje się tylko jedno epitafium, na którego zwieńczeniu widnieje, rozdzielony herbami Prawdzic i Zaremba, rok fundacji 1597. Poniżej w miejscu zaznaczonym strzałką na rys. 1. znajduje się sentencja łacińska. „Nil est tranquillum nulli Fortuna perennis tempore sed certo Mors (sua Quemque)* manet”, tzn.: „Nic nie jest spokojne (pewne); dla nikogo szczęście nie jest wieczne lecz w pewnym czasie czeka śmierć”. Mimo, że epitafium jest w większości zachowane w dobrym stanie, to jednak brak pewności czy poszczególne litery słów znajdujących się w nawiasie zaznaczonym gwiazdką, zostały właściwie odczytane. W środkowej części epitafium widzimy rycerzy klęczących po obu stronach krzyża, a obok ich głów – herby. Przy jednym z nich powtórnie wryto herb Zaremba, przy drugim herb Leszczyc. W dolnej części epitafium pod postaciami rycerzy znajdują się tablice rys. 1. Na pierwszej z nich (oznaczonej jako 1) znajduje się napis: „Magnificus Nicolaus de Calinowa Zaremba Cast. Calis. filius vir bonis

² M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego. Architektura i sztuka sakralna*, Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Władysława Pietrzaka, t. II, cz. 2, Turek 2014, s. 306.

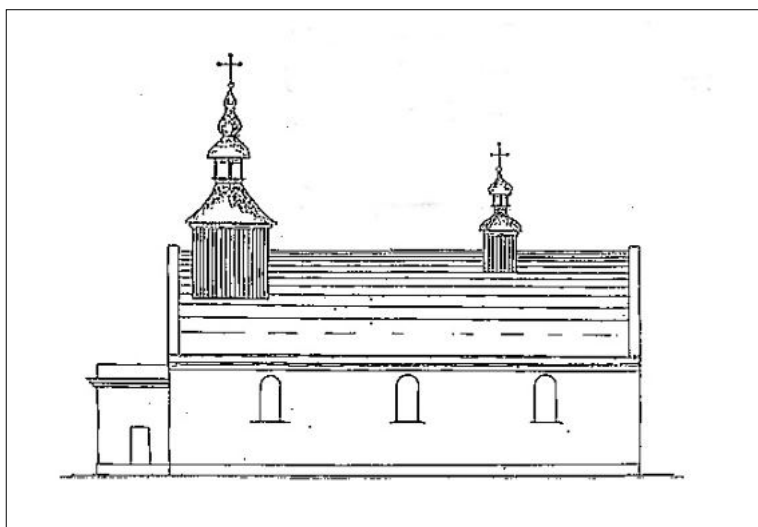
³ J. Ł o j k o, J. S t ę p i e ń, *Dzieje Tuliszkowa*, Wydanie Urzędu Wojewódzkiego w Koninie, Urzędu Miasta i Gminy w Tuliszkowie, Poznań–Konin 1995, s. 34.

Rys. 4. Rzut fundamentu kościoła istniejącego w 1874 r.

Rys. 5. Rzut fundamentu kościoła po rozbudowie

Rys. 6. Rozwinięcie elewacji bocznej kościoła sprzed 1875 r.

moribus observantia fidei catholicae clarus benignus devotus in pauperes Christi largus pacis amator et nemini molestus aetatis suae 28 A. D. 1566 unica filia Catharina nobilissima femina relicta, morte peremptus ejus corpus Anna Sieprska de Gulczewo palatini Raven. Cap. Plocen. filia conjunx de morte mariti sui maestissima hoc opus fieri curavit". Co znaczy: „Wielmożny Pan Mikołaj z [Kalinowej] Zaremba, syn kasztelana kaliskiego, mąż dobrych obyczajów, sławny (znany) z czci dla wiary katolickiej [Kościoła katolickiego] łaskawy dla niej i jej oddany, hojny wobec ubogich Chrystusa, miłośnik pokoju, życzliwy dla każdego, jego ciało zostało zabrane przez śmierć w roku Pańskim 1566 w wieku 28 lat (zmarł) pozostawiwszy jedynie córkę. Żona najbardziej strapiona z powodu śmierci małżonka, Anna Sieprska, córka wojewody rawskiego, starosty płockiego, zadbała o to dzieło [nagrobek]”.

Z inskrypcji tej wiadomo, że Mikołaj z Kalinowej Zaremba, herbu Zaremba, był synem kasztelana kaliskiego, a nie kasztelanem kaliskim jak błędnie napisano między innymi w publikacjach Romana Kmiecika⁴, Teresy Ruszczyńskiej i Anieli Sławskiej⁵ oraz Makarego Górzyńskiego⁶. Urodził się on w Tuliszkowie, a jego matką była Zofia z Potulickich żona kasztelana kaliskiego Jana Zaremby. Małżeństwo to miało jeszcze córki: Annę i Zofię. Anna wyszła za mąż za Adama Drzewickiego starostę inowrocławskiego, natomiast Zofia za Andrzeja Lasotę łowczego lubelskiego⁷. Według inskrypcji żoną Mikołaja była Anna Sieprska z Gulczewa h. Prawdzic, córka wojewody rawskiego, starosty płockiego. Informacja – jakoby jej ojciec miał na imię Jan⁸ jest błędna. Anna była bowiem jedną z trzech córek Andrzeja z Gulczewa⁹. Jerzy Łempicki utrzymuje, że wyszła ona za Mikołaja Zarembę po śmierci pierwszego męża i w roku 1569 ponownie została

⁴ R. Kmiecik, op. cit., s. 160.

⁵ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, Województwo Poznańskie, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 26, Powiat Turecki, opr. M. Kwiczała, Warszawa 1959, s. 18.

⁶ M. Górzyński, op. cit., s. 304.

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), sygn. 359, Akta Hornostajów i Russoczych, dotyczące spraw spadkowych miasta Tuliszkowa z przyległościami, k 17.

⁸ R. Kmiecik, op. cit., s. 160.

⁹ AGAD, op. cit., k 31; J. Łempicki, *Herbarz mazowiecki*, t. 4, *Herbarz szlachty powiatu Sierpeckiego*, Sierpc 2008, s. 459.

Rys. 7. Widok fragmentu wieży, na którym zaznaczono umiejscowienie herbu.
Od strony dachu kościoła inicjały ks. Maksymiliana (stan z maja 2019 r.).

wdową¹⁰. Tymczasem w inskrypcji czytamy, że Mikołaj zmarł w roku 1566 roku, w wieku 28 lat. Poza tym odnotowano w niej wyłącznie informację o jego pobożności, hojności względem ubogich i życzliwości wobec ludzi. Po jego śmierci Anna – kolejny raz – wyszła za mąż, tym razem za Stanisława Złotkowskiego¹¹. Nazwisko Anny zapisano w postaci „*Sieprska*”. Według Łempickiego od XIX wieku pod wpływem języka rosyjskiego od rosyjskiej nazwy „*Сепрск*” polska nazwa miasta *Sieprc* uległa zmianie i obecnie ma postać – *Sierpc*. W XV i XVI wieku nazwisko właściciela brzmiało Sieprski¹², co zresztą potwierdza epitafium.

Na drugiej tablicy (oznaczonej numerem 2) znajduje się napis: „*Generosus Joannes Krotoski de Krotoszina Cast. Inovladislaviensis ab ineunte aetate diversis diversarum regionum haeresiis (haeresibus) vacans in fide catholica firmus Maximiliano Caesari II Stephano Regi Polon. gratus de Rep. deq. suis bene meritus nemini molestus A. aetatis suae 29 non sine dolore multorum damno Reip. gravi A. D. 1583. Ultimum subiciens diem aevi in Dno quiescit. Catharina de Calinova stirpis Zarembianki marito suo conjunx maestissima hoc mausoleum fieri fecit*” czyli: „Szlachetny (zaczny) Jan Krotoski z Krotoszyna, kasztelan inowrocławski, będąc od młodości wolnym od różnych herezji [z] różnych regionów, stały w wierze katolickiej, miły cesarzowi Maksymilianowi II i Stefanowi, królowi Polski, dobrze zasłużony dla Rzeczypospolitej i swoich, dla każdego życzliwy [zmarł] w wieku 29 lat nie bez smutku wielu i poważnej straty dla Rzeczypospolitej w roku Pańskim 1583 dopełniając ostatniego dnia życia w Bogu odpoczywa. Katarzyna z Kalinowa z rodu Zarembianka, żona bardzo strapiona sprawiła, by ten grobowiec stanął”.

Z herbu zamieszczonego na epitafium nad tablicą poświęconą Krotoskiemu i z zamieszczonej na tablicy inskrypcji dowiadujemy się, że Jan Krotoski herbu Leszczyc pochodził z Krotoszyna. Jego curriculum vitae znajdujemy w *Polskim słowniku biograficznym*¹³, z którego wiadomo dodatkowo, że był on synem Jana z Krotoszyna koło Pakości w województwie inowrocławskim, kasztelana a później wojewody

¹⁰ J. Łempicki, op. cit., s. 459.

¹¹ Tamże; R. Kmiecik, op. cit., s. 160.

¹² J. Łempicki, op. cit., s. 40.

¹³ R. Żelewski, *Krotoski (Krotowski) Jan, Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 345–346.

inowrocławskiego oraz kształcił się w Heidelbergu i podróżował po Europie. Po powrocie do kraju rozpoczął karierę polityczną w 1575 roku. Został wybrany posłem na sejm koronacyjny Stefana Batorego w 1576 r. Jako sekretarz królewski uczestniczył w poselstwie od stanów polskich do cesarza, którego celem było nakłonienie Maksymiliana II (syna Anny córki Władysława Jagiellończyka), by w swoich staraniach o koronę Polski zaniechał zbrojnego dochodzenia praw do tronu, co oznaczałoby wojnę. Mimo to Krotoski nie jest wymieniony w indeksie nazwisk w publikacji autorstwa Karola Olejnika poświęconej Stefanowi Batoremu¹⁴. W inskrypcji oznaczonej numerem 2 natomiast napisano „dobrze zasłużony dla Rzeczypospolitej”.

Gdy polscy posłowie wracali do kraju cesarz, otrzymał wiadomość, że Ernest Wejher zranił Henryka Kurzbacha, posła cesarskiego do zbuntowanego przeciw Batoremu Gdańska. W odwecie cesarz polecił uwięzić posłów polskich, w tym Jan Krotoskiego. Posłowie byli więzieni około czterech miesięcy. Zwolniono ich dopiero 29 października 1576 roku, po śmierci cesarza (12 października 1576 r.). Tymczasem na epitafium Jan jest wspominany jako osoba ceniona przez cesarza Maksymiliana II i króla Polski Stefana Batorego. Możliwe, że uwięzienie oraz inne przykre przeżycia jakich mógł doznać również Mikołaj Zaremba znalazły odzwierciedlenie w zamieszczonej na epitafium sentencji mówiącej o niepewności losu i pewności tylko śmierci. Po powrocie do Polski Jan Krotoski otrzymał między 11 marca a 20 października 1582 roku kasztelaninę inowrocławską¹⁵. W roku śmierci był więc kasztelanem inowrocławskim – jak napisano na epitafium. W inskrypcji czytamy, że Jan od młodości był „stały w wierze katolickiej” i wolny od „różnych herezji”. Ta część napisu wymaga jednak pewnego wyjaśnienia. Polska od połowy XIV wieku stawała się królestwem dwuwyznaniowym. Poza katolikami duży obszar zamieszkiwała ludność o wierze i kulturze kręgu bizantyńsko-słowiańskiego¹⁶. Ponadto w XVI wieku doszło do rozbicia chrześcijaństwa zachodniego między innymi na: anabaptyzm (1525 r.), luteranizm (1529 r.) i kalwinizm (1559 r.). Z powodu braku duchownych pozwolono na

¹⁴ K. Olejnik, *Stefan Batory*, Oficyna Wydawnicza RYTm, Warszawa 2013.

¹⁵ Z. Kozłowska, S. Kubacki, op. cit., s. 345–346.

¹⁶ J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Świat Książki. Wydanie uzupełnione, Warszawa 2007, s. 99.

udzielanie święceń kapłańskich mężczyznom żonatym pod warunkiem, że byli to „ludzie życia cnotliwego”¹⁷. W Polsce obawiano się, że część żonatych duchownych przejdzie na luteranizm¹⁸. Sobór trydencki (1545–1563) zalecił utrzymanie celibatu i kształcenie duchownych oraz utworzenie w każdej diecezji seminarium duchownego. Uchwały soboru przyjął Zygmunt II August, a w 1577 r. duchowieństwo na synodzie kościelnym. W tym kontekście zdanie z inskrypcji opisujące postawę Jana Krotoskiego nabiera istotnego znaczenia. Przedstawiony w *Polskim słowniku biograficznym* pogląd, że Jan przeszedł na katolicyzm „zapewne po śmierci ojca”¹⁹ (zm. przed 25 listopada 1577 r.) wymaga korekty. Należy także uściślić rok urodzenia. Według inskrypcji zmarły miał 29 lat, urodził się więc w roku 1554, a nie około roku 1552.

Informacji zamieszczonej w *Polskim słowniku biograficznym* jakoby Jan Krotoski zmarł w „bezzennym stanie” przed 11 lutym 1583 r., przeczy część inskrypcji mówiąca, że jego żoną była Katarzyna, jedyna córka Mikołaja Zaremby z Kalinowej. Poza epitafium na małżeństwo Jana Krotoskiego wskazuje także dokonany przez niego zapis 15 000 złp żonie Katarzynie Zarembiance²⁰. Następnie Stanisław Rusocki zapisuje 10 000 złp wdowie po Janie Krotoskim – swojej przyszłej żonie²¹.

Z ostatnich zdań inskrypcji zamieszczonych na tablicach 1 i 2 wynika, że fundatorkami epitafium były wspólnie: Anna Sieprska, wdowa po Mikołaju Zarembie i Katarzyna, córka Mikołaja, wdowa po Janie Krotoskim a nie tylko Anna jak napisali w swoich publikacjach Kmiecik i Górzyński²². Po śmierci Mikołaja (1566) jego córka Katarzyna był małoletnia²³. Według Łepickiego Anna po raz trzeci wyszła za mąż w 1573 roku za Stanisława Złotkowskiego, kasztelana nakiel-

¹⁷ *Celibat* [w:] *Encyklopedia Kościelna...* wydana przez M. Nowodworskiego, t. III, Warszawa 1874, s. 173.

¹⁸ Tamże, s. 172.

¹⁹ Z. K o z ł o w s k a, S. K u b a c k i, op. cit., t. 15, s. 345–346.

²⁰ Teki Dworzaczka Regesty (TDR). Kalisz: 894 (Nr 5) 1581 (f 222); Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), sygn. Kalisz Gr. 5, mikrofilm 0–152645, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Kaliszu, k: 222–223v.

²¹ TDR Konin: 4628 (Nr 21 I i Rel. Kon. 21) 1585 (fol.328v); (APP o. Konin), sygn. Konin 25, mikrofilm 0–152972, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie, k: 328v–329v.

²² R. K m i e c i k, op. cit., s. 160; M. G ó r z y ń s k i, op. cit., s. 304.

²³ TDR Kalisz: 3942 (Nr 34) 1568 (p 1590); APP, sygn. Gr 57, mikrofilm 0-150169, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Kaliszu, s. 1590–1596.

skiego²⁴. Tymczasem z księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie²⁵, wynika, że była on jego żoną już w 1572 r. Epitafium ufundowano w roku 1597 po śmierć Jana Krotoskiego (1583) co pozwala przypuszczać, że inicjatorką ufundowania epitafium była raczej Katarzyna a nie Anna. Poza tym ostatnie wyrazy zdań na tablicach oznaczonych jako 1 i 2 sugerują, że epitafium znajdowało się nad miejscem pochówków. Warto zaznaczyć, że podczas rozbudowy kościoła w 1879 roku, gdy obniżano podłogę o 1 łokieć (≈ 66 cm) „wyjęto z grobów kościelnych prochy” księży „wraz ze szczątkami innych zmarłych” Wydobyte szczątki pochowano ponownie przy pomniku ks. Wojciecha Miastkowskiego (zm. 1830 r.) znajdującym się na cmentarzu parafialnym do dziś²⁶. Należy jednak sprostować, że w aktach parafialnych Tuliszkowa²⁷, w publikacji Jerzego Łojki i Jerzego Stępnia²⁸, jak i na obecnie istniejącym nagrobku cmentarnym figuruje błędnie zapisane nazwisko *Miastkowski*. W aktach stanu cywilnego w podpisie wyraźnie stoi „*Wojciech Miastkowski*”²⁹, proboszcz Tuliszkowa (1820–1830).

Pozostałe dwie inskrypcje łacińskie znajdują się na obiektach o trzy wieki późniejszych od epitafium. Jedna z nich jest zapisana na chrzcielnicy usytuowanej tuż obok prezbiterium. Składa się ona z dwóch części oddzielonych herbami: pierwsza zaznaczono strzałką górną, drugą zaś strzałką dolną (rys. 2).

Górna część tekstu ma charakter religijny. Czytamy w nim: „*Qui crediderit et baptisatus fuerit salvus erit*”, tzn.: „Kto uwierzy i zostanie ochrzczony, ten będzie zbawiony”. Pod nim umieszczone są herby: rodowy fundatorki – Jelita (Kozłarogi) i herb jej męża – Leliwa. W poświęconej herbom publikacji Tadeusza Gajła znajdujemy drugi z herbów opisany jako „Wodzicki (Leliwa odm.)”³⁰. Różni się on od herbu Leliwa przedstawionego na chrzcielnicy brakiem powtórzenia godła w klej-

²⁴ J. Łempicki, op. cit., s. 459.

²⁵ TDR Konin: 4008 (Nr 16 I i Rel. Kon 16) 1572 (f 317); (APP o. Konin), sygn. Konin 20, mikrofilm 0-152967, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie, k: 316v–317v.

²⁶ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW), sygn. 37, Akta parafialne – Tuliszków, k 15.

²⁷ j.w.

²⁸ J. Łojko, J. Stępień, op. cit., s. 98.

²⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu – Oddział w Koninie (APP o. Konin), sygn. 77, Akta Stanu Cywilnego parafii rzymskokatolickiej Tuliszków.

³⁰ T. Gajl, *Herby szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, L & L POZKAL, Gdańsk 2003.

nocie. Dolna część tekstu umieszczona pod herbami odnosi się do fundatorki: „Constructum sumptu Sophiae – Hedvigis de Com. Zamoyskich Com. Wodzicka Hered. Tuliscov. an. 1890”, tzn. „[Chrzcielnica] wykonana nakładem (na koszt) Zofii – Jadwigi z hrabiów Zamoyskich, hrabina Wodzicka, dziedziczka Tuliszkowa w roku 1890”.

Rok ufundowania chrzcielnicy według zamieszczonego na niej napisu to 1890. W *Kalendarzu kościelnym...* napisano natomiast, że została ona „wykuta z kamienia szydłowieckiego” i umieszczona w kościele w 1891 roku³¹. Z inskrypcji pod herbami wiemy, że fundatorką chrzcielnicy była Zofia – Jadwiga z Zamoyskich Wodzicka. Tymczasem zarówno Kmiecik jak i Górzyński³² z nieznanych powodów pominęli pierwsze imię fundatorki podając tylko imię – *Jadwiga*. Z kolei w nekrologu plenipotenty jej dóbr w Tuliszkanie – Franciszka Jaźnickiego (1812–1894) napisano błędnie, że żoną hr. Ludwika Wodzickiego była Róża – Sydonia³³. Zamoyscy a później też Wodzicycy byli właścicielami dóbr Tuliszków. Nie mieszkali jednak w Tuliszkanie, lecz zarządzali dobrami przez swoich plenipotentów.

Podobnie jak na chrzcielnicy, również na wieży umieszczone są herby ojca i męża właścicielki Tuliszkowa. Kmiecik napisał natomiast, że są to herby „ówczesnych właścicieli Tuliszkowa”³⁴. Nie określił jednak ich rozmieszczenia na wieży. Zaznaczył tylko, że nad dachem kościoła znajduje się także „herb ks. Ostrzyckiego”, nie sprecyzował niestety jaki to herb. Tymczasem Górzyński cytując Kmiecika umieścił herb ks. Maksymiliana Ostrzyckiego na wieży – „ponad” herbami Zamoyskich i Wodzickich³⁵. Informacja ta jest błędna z dwóch powodów. Po pierwsze na wschodniej stronie wieży (nad dachem kościoła), a nie ponad herbami Zamoyskich i Wodzickich, znajduje się napis „18 X M 88”. Po drugie nie jest to herb lecz rok wstawienia tarcz zegarowych i otynkowania wieży (1888)³⁶ rozdzielony inicjałami słów „ksiądz Maksymilian”. Po tej stronie wieży brak jakiegokolwiek herbu. Ostrzycki w spisany 12 marca 1884 r. krótkim życiorysie określił swoje pochodzenie jako szlacheckie, ale nie wymienił

³¹ R. Kmiecik, op. cit., s. 79.

³² Tamże; M. Górzyński, op. cit., s. 288.

³³ „Gazeta Kaliska Informacyjno-Anonsowa”, 17 III 1894 r., nr 22, s. 3, nekrolog.

³⁴ R. Kmiecik, op. cit., s. 79.

³⁵ M. Górzyński, op. cit., s. 288.

³⁶ ADW, sygn. 35, Akta parafialne – Tuliszków.

herbu³⁷. Poza tym wszystkie herby znajdują się na tym samym poziomie (rys. 7.) i są rozmieszczone w następujący sposób: po stronie południowej wieży widnieje herb Leliwa, po stronie zachodniej pod balkonem, od lewej – kolejno dwa herby: Jelita i Leliwa, a po stronie północnej herb Jelita. Herby zostały wykonane w formie płaskorzeźb podczas tynkowania. Obecnie są całkowicie zamalowane na kolor żółty, imitujący złoto. Możliwe, że początkowo posiadały właściwy im kolor, a zamalowane zostały później – podobnie jak epitafium. Na szczęście wizytacja biskupia z 14 kwietnia 1932 r. nakazała oczyścić XVI-wieczne epitafium „z niefortunnego pomalowania”³⁸.

Pod chórem, po prawej stronie od wejścia głównego, umieszczono tablicę (rys. 3.), a na niej trzecią inskrypcję o następującej treści: „Ecclesia haec Tuliscov Sub tit. S. Viti M. a 1450 per Nicol. de Kalinowa Zarembe Caste. Lancis Capit. Crusv. loco priori lignae Extracta. Cura R.D. Maximil. Ostrzycki Can. Caliss. Curati loci ejus et parachianor. Sumptibus Reaedificata. Choro duabus capellis et sacrario a. 1876 Turri vero cum horologio a. 1887 additis Aucta. Deniq. picturis a. 1896 perpulchre modo alfresco Ad majorem omnipotentis DEI gloriam et honorem Ornata”, tzn.: „Ten kościół w Tuliszkowie pod wezwaniem św. Wita męczennika w roku 1450 przez Mikołaja z Kalinowa Zarembe, kasztelana łączyckiego, starostę kruszwickiego w miejscu wcześniejszego drewnianego zbudowany. Staraniem Czcigodnego Pana Maksymiliana Ostrzyckiego, kanonika kaliskiego, duszpasterza tego miejsca i parafian sumptem odbudowany. O chór, dwie kaplice i zakryścię w roku 1876; wieżę z zegarem w roku 1887 dodaną wzbogacony. Wreszcie malowidłami w roku 1896 przepięknie sposobem *al fresco* dla większej chwały i czci Boga wszechmogącego ozdobiony”.

Na tablicy przedstawionej na rys. 3. nie zamieszczono daty jej fundacji. Można przypuszczać, że pochodzi ona najwcześniej z roku 1896, ponieważ chronologicznie rok ten jest ostatnim na niej zapisanym. Znajdującą się na niej inskrypcję można podzielić na dwie części. Pierwsza mówi o wybudowaniu murowanego kościoła w 1450 r. w miejsce istniejącego wcześniej drewnianego. Druga przedstawia krótki opis rozbudowy świątyni w XIX wieku. Jako inicjator rozbudowy

³⁷ ADW, sygn. 7, Akta parafialne – Tuliszków, k: nlb.

³⁸ R. K m i e c i k, op. cit., s. 158.

dowy wymieniony jest ks. Ostrzycki. Dodane przed jego imieniem i nazwiskiem słowa „Czcigodny Pan” wskazują na szlacheckie pochodzenie. Według inskrypcji wieżę z zegarem oddano w roku 1887. Tymczasem na wieży widnieje data 1888. Jak wspomniano wcześniej jest to rok zamontowania tarcz zegarowych i otynkowania wieży. Mechanizm zegarowy zamontowano później w 1894 roku³⁹. Poza tym z daty zamieszczonej na tablicy wynika, że malowanie techniką *al fresco* ukończono w 1896 roku. Natomiast u Kmiecika czytamy, że „po całkowitym wykończeniu rozbudowy i upiększeniu kościoła” doszło do wizytacji biskupiej 19 sierpnia 1901 roku⁴⁰. Więcej danych o rozbudowie kościoła znajduje się w pracy Wita Brylińskiego⁴¹.

Pierwsza część inskrypcji mówiącej o wybudowaniu murowanego kościoła w 1450 r. przypisuje jego fundację Mikołajowi z Kalinowej Zarembie, kasztelanowi łęczyckiemu, staroście kruszwickiemu. Jednak wśród kasztelanów łęczyckich brak Mikołaja Zaręby i żadnemu z Zarembów nie przypisano tytułu kasztelana łęczyckiego⁴². Podobnie wśród starostów kruszwickich brak Mikołaja Zaręby i również żadnemu z Zarembów nie przypisano tytułu starosty kruszwickiego⁴³. Górzyński w swojej publikacji w przypisach, uznał to za kontrowersję historyczną, która pojawić się miała w XIX wieku⁴⁴. Jednak źródłem informacji o wybudowaniu w Tuliszkowie murowanego kościoła w miejsce drewnianego w roku 1450 przez Mikołaja Zarębę kasztelana łęczyckiego i starostę kruszwickiego nie jest inskrypcja zamieszczona na omawianej tablicy – lecz herbarz Okolskiego z 1645 roku⁴⁵. Wątpliwości dotyczą nie tylko osoby fundatora. W publikacji Kmiecika czytamy, że podczas rozbudowy kościoła „w odrzwiach starej zakrystii” znaleziono w roku 1876 kamień, na którym wypukłymi cy-

³⁹ADW, sygn. 35, Akta parafialne – Tuliszków, k: nlb.

⁴⁰R. Kmiecik, op. cit., s. 155.

⁴¹W. Bryliński, *Parafia św. Wita w Tuliszkowie. Dzieje i współczesność*, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek 2015, s. 55–69.

⁴²*Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wielunscy XIII–XV wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 44–46.

⁴³*Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XII–XV wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Biblioteka Kórnicka, Kórnik 2014, s. 142, 222–224.

⁴⁴M. Górzyński, op. cit., s. 308.

⁴⁵S. Okolski, *Orbis Poloni Tomus III. In qvo Antiqua Sarmatarum Gentilitia*, Kraków 1645, t. III, s. 319–328.

frami arabskimi był wykuty rok 1118⁴⁶. Autor twierdzi ponadto, że nie zapisano, co stało się z tym kamieniem po jego odnalezieniu. Przyjął natomiast założenie, że kamień pochodził z wcześniejszego drewnianego kościoła i został wbudowany w odrzwia zakrystii w połowie XV wieku, kiedy to budowano murowany kościół. Interesujące jest to – z jakiej części drewnianego kościoła mógł pochodzić znaleziony w odrzwiach kamień. Dlaczego budując murowany kościół w roku 1450, w odrzwia wmurowano kamień z roku 1118, a nie taki z wykutą datą 1450? Jakie źródła poza herbarzem Okolskiego potwierdzają istnienie drewnianego kościoła przed rokiem 1450? Pewne jest, że wiarygodna informacja o istnieniu murowanego kościoła w Tuliszkowie pochodzi z wizytacji Jana Łaskiego.

Kontrybucja dobrowolnie przyjęta przez duchowieństwo na synodzie piotrkowskim z lat 1510 i 1511 przyczyniła się do spisania *Liber beneficiorum*. Przyjmuje się, że powstało ono w latach 1511–1523⁴⁷. Wizytacja Jana Łaskiego w Tuliszkowie według Maksymiliana Ostrzyckiego miała się odbyć w 1521 roku⁴⁸, natomiast według Kmiecika Tuliszków wizytował ks. Maciej Kijowski kanonik gnieźnieński⁴⁹. W *Liber beneficiorum* wydany w 1880 r. przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk znajdujemy opis parafii tuliszkowskiej. Dowiadujemy się z niego, że w mieście Tuliszkowie (oppidum Tuliszkowo) jest murowany kościół parafialny pw. św. Wita, w którym z prezydentury Jana Zaremby wojewody kaliskiego i dziedzica Tuliszkowa prepozytem został ks. Andrzej z Kotlina⁵⁰. Z informacji tej wiadomo również, że kościół parafialny w Tuliszkowie miał tytuł kolegiaty. Potwierdzenie tego znajdujemy w dokumencie z 1545 roku. Wtedy to Piotr Grochowski wraz z żoną Barbarą z Pakosławskich na połowie wsi Grochowy i całej wsi Siejuszycy (Siąszyce) dokonał zapisu na rzecz prepozyta ks. Kaspra Gornńskiego i mensionarzy kolegiaty w Tuliszkowie⁵¹. W 1579 r. do prepozyta tuliszkowskiego należała wieś Wró-

⁴⁶ R. Kmiecik, op. cit., s. 61.

⁴⁷ J. Łaski, *Liber beneficiorum archidioecesis gnesnensis*, T. I, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Gniezno 1880, s. IX.

⁴⁸ APP o./Konin, sygn. 231, Akta miasta Tuliszkowa, k 5.

⁴⁹ R. Kmiecik, op. cit., s. 146.

⁵⁰ J. Łaski, op. cit., t. I, s. 270–273.

⁵¹ TDR Konin: 1982 (Nr. 6 zs. I i Rel. Z. Kon. 6) 1545 (f 144); (APP o. Konin), sygn. Konin Z. 6, mikrofilm 53-85516, Księgi sądu ziemskiego w Koninie, k. 144–144v.

blina znajdująca się w parafii Tuliszków w dekanacie konińskim⁵². Natomiast Górzyński⁵³ powołując się na Kmiecika⁵⁴ stwierdza, że tytuł kolegiaty nie występuje „już około 1517 roku”. Tymczasem na cytowanej przez niego sześćdziesiątej trzeciej stronie *Kalendarza...* czytamy, i to w nawiasie, że podczas wizytacji w 1517 r. „o kolegiacie nie wspomniano”, co oczywiście nie jest równoznaczne z utratą tego tytułu. Poza tym Górzyński nie zauważył, iż na stronie 126 *Kalendarza* jest mowa o tym, że ks. Rogoziński (skazany na roboty katorżnicze za udział w powstaniu styczniowym) był ostatnim prepozytem. Tytuł kolegiaty został przywrócony w 1934 r., przez biskupa Karola Mieczysława Radońskiego⁵⁵. Ówczesny proboszcz Tuliszkowa ks. Roman Kmiecik miał godność prepozyta⁵⁶. Dzieje tytułu kolegiaty po aresztowaniu ks. Rogozińskiego, jak i dzieje kościoła z przed 1517 roku wymagają odrębnego opracowania.

Ograniczenia

W niniejszym artykule nie podjęto próby weryfikacji działalności politycznej Jana Krotoskiego. Ograniczono się do informacji przedstawionych w *Polskim słowniku biograficznym*. Dane z ksiąg grodzkich i ziemskich przedstawiono według streszczeń zaczerpniętych z *Tek Dworzaczka*, podając dodatkowo dla cytowanych dokumentów ich aktualne sygnatury w archiwach.

Wnioski

Na zakończenie warto wprost sformułować wnioski, do których można dojść na podstawie przedstawionej wyżej analizy źródeł:

1. Mikołaj z Kalinowej Zaremba syn kasztelana kaliskiego żył w latach 1538–1566. Jego żoną była Anna z Sieprskich z Gulczewah. Prawdzie.

⁵² *Źródła dziejowe t. XII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, red. A. Pawiński, Wielkopolska, t. I, Warszawa 1883, s. 239.

⁵³ M. Górzyński, op. cit., s. 283.

⁵⁴ R. Kmiecik, op. cit., s. 63.

⁵⁵ Tamże, s. 126.

⁵⁶ K. M. Radoński, *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1934, Dekanat Tuliszkowski*, Kuria Diecezjalna, Włocławek 1934, s. 119.

2. Jan Krotoski h. Leszczyc żył w latach 1554–1583. Był żonaty z Katarzyną z Zarembów, córką syna kasztelana kaliskiego – Mikołaja i jego żony Anny z Sieprskich.

3. Znajdujące się w kościele w Tuliszkowie epitafium ufundowały wspólnie w roku 1597 Anna wdowa po Mikołaju Zarembie i jej córka Katarzyna wdowa po Janie Krotoskim.

4. Fundatorką chrzcielnicy w kościele w Tuliszkowie w 1890 roku była Zofia – Jadwiga z Zamoyskich, żona hr. Ludwika Wodzickiego.

5. Na wieży kościoła w Tuliszkowie znajdują się herby: Zamoyskich – Jelita (Koźlarogi), Wodzickich – Leliwa i inicjały ks. Ostrzyckiego.

6. Kościół pw. św. Wita męczennika w Tuliszkowie był kolegiatą.

Podziękowania

Autor serdecznie dziękuje Pani Dr Justynie Zaborowskiej-Musiał za przetłumaczenie inskrypcji łacińskich oraz Panu Dr. Zbigniewowi Pozorskiemu za ponowne wykonanie graficzne rzutu fundamentów. Bez Państwa pomocy ukończenie niniejszego tekstu byłoby niemożliwe.

WYKAZ SKRÓTÓW

ADW	–	Archiwum Diecezjalne we Włocławku
AGAD	–	Archiwum Główne Akt Dawnych
(APP)	–	Archiwum Państwowe w Poznaniu
(APP o. Konin)	–	Archiwum Państwowe w Poznaniu – Oddział w Koninie
(TDR)	–	Teki Dworzaczka Regesty

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW)

sygn. 7, Akta parafialne – Tuliszków.

sygn. 35, Akta parafialne – Tuliszków.

sygn. 37, Akta parafialne – Tuliszków.

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)

sygn. 359, Akta Hornostajów i Russockich, dotyczące spraw spadkowych miasta Tuliszkowa z przyległościami.

Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP)

sygn. 77, Akta Stanu Cywilnego parafii rzymskokatolickiej Tuliszków.

sygn. 231, Akta miasta Tuliszkowa.

sygn. Kalisz Gr. 5, mikrofilm 0-152645, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Kaliszu.

sygn. Kalisz Gr. 57, mikrofilm 0-150169, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Kaliszu.

Archiwum Państwowe w Poznaniu – Oddział w Koninie (APP o. Konin)

sygn. Konin Z. 6, mikrofilm 53-85516, Księgi sądu ziemskiego w Koninie.

sygn. Konin Gr. 20, mikrofilm 0-152967, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie.

sygn. Konin Gr. 25, mikrofilm 0-152972, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie.

Teki Dworzaczka Regesty (TDR)

Kalisz: 3942 (Nr 34) 1568

Kalisz: 894 (Nr 5) 1581

Konin: 1982 (Nr. 6 zs. I. i Rel. Z. Kon. 6) 1545

Konin: 4008 (Nr 16 I i Rel. Kon 16) 1572

Konin: 4628 (Nr 21 I i Rel. Kon.21) 1585

Źródła drukowane

Nekrolog, „Gazeta Kaliska Informacyjno-Anonsowa”, 17 III 1894 r., nr 22, s. 3.

Opracowania

Bryliński W., *Parafia św. Wita w Tuliszkowie. Dzieje i współczesność*, Włocławek 2015.

Celibat [w:] *Encyklopedia Kościelna...* wydana przez M. Nowodworskiego, t. III, Warszawa 1874, s. 160-179.

Gajl T., *Herby szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Gdańsk 2003.

Górzyński M., *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego. Architektura i sztuka sakralna*, t. II, cz. 2, Turek 2014.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. V Województwo Poznańskie, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 26, Powiat turecki, opr. M. Kwiczala, Warszawa 1959.

Kłoczowski J., *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2007.

Kmieciek R., *Kalendarz kościelny dla parafii Tuliszków na rok 1935*, Tuliszków 1934.

Łaski J., *Liber beneficiorum archidioecesis gnesnensis*, t. I, Gniezno 1880.

Lempicki J., *Herbarz mazowiecki*, t. 4 *Herbarz szlachty powiatu sierpeckiego*, Sierpc 2008.

Łojko J., Stępień J., *Dzieje Tuliszkowa*, Poznań–Konin 1995.

Okolski S., *Orbis Poloni Tomus III, in qvo Antiqua Sarmatarum Gentilitia...*, t. III, Kraków 1645.

Olejnik K., *Stefan Batory*, Warszawa 2013.

Radowski K. M., *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1934*, Włocławek 1934.

Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XII–XV wieku. Spisy, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 2014.

Urzednicy łączycy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy, red. A. Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Źródła dziejowe, t. XII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, red. A. Pawiński, Wielkopolska t. I, Warszawa 1883.

Żelewski R., *Krotoski (Krotowski) Jan, Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 345–346.

Wykaz rysunków

Rys. 1. Epitafium z zaznaczonymi miejscami inskrypcji.

Rys. 2. Chrzcielnica z 1890 roku z herbami i zaznaczonymi miejscami inskrypcji.

Rys. 3. Zaznaczona strzałką tablica z inskrypcją mówiącą o budowie kościoła oraz krótkim opisem jego rozbudowy w XIX wieku.

- Rys. 4.* Rzut fundamentu kościoła istniejącego w 1874 r. Na podstawie publikacji: R. Kmieciak. Kalendarz kościelny dla parafii Tuliszków na rok 1935. Tuliszków: Nakład autora; 1934: rysunki wstawione między s. 72 i 73.
- Rys. 5.* Rzut fundamentu kościoła po rozbudowie na podstawie publikacji: R. Kmieciak. Kalendarz kościelny dla parafii Tuliszków na rok 1935. Tuliszków: Nakład autora; 1934: rysunki wstawione między s. 72 i 73 z uwzględnieniem późniejszych zmian (stan z maja 2019 r.) i umiejscowieniem obiektów, na których znajdują się inskrypcje łacińskie: A – epitafium, B – chrzcielnica, C – tablica.
- Rys. 6.* Rozwinięcie elewacji bocznej kościoła sprzed 1875 r. na podstawie publikacji: R. Kmieciak. Kalendarz kościelny dla parafii Tuliszków na rok 1935. Tuliszków: Nakład autora; 1934: rysunki wstawione między s. 72 i 73.
- Rys. 7.* Widok fragmentu wieży, na którym zaznaczono umiejscowienie herbu. Od strony dachu kościoła inicjały ks. Maksymiliana (stan z maja 2019 r.).
-

